

الهیات جنسیتی

زہرا امین مجد

www.ketab.ir

مجلس شورای اسلامی
ایران

الهیات جنسیتی

زهره امین مجد

ناشر: سازمان انتشارات پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی

چاپ اول: ۱۳۹۵

شمارگان: ۳۰۰

قیمت: ۱۵۰۰۰ تومان

طراح جلد: سید ایمان نوری نجفی

چاپ و صحافی: هنگام

سرشناسه: امین مجد، زهرا، ۱۳۶۰.

عنوان و نام پدیدآور: الهیات جنسیتی / زهرا امین مجد.

مشخصات نشر: تهران: سازمان انتشارات پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی، ۱۳۹۵.

مشخصات ظاهری: ۱۵۶ص.

شابک: ۷-۳۶۱-۱۰۸-۶۰۰-۹۷۸

وضعیت فهرست‌نویسی: فیا.

یادداشت: کتابنامه. یادداشت: نمایه.

موضوع: جنسیت - جنبه‌های مذهبی.

موضوع: Sex—Religious aspect

موضوع: جنسیت - جنبه‌های مذهبی - اسلام.

موضوع: Sex—Religious aspect—Islam

شناسه افزوده: سازمان انتشارات پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی.

رده‌بندی کنگره: ۱۳۹۵ الف۸۵/ج۶۵/BL

رده‌بندی دیویی: ۲۹۱/۱۷۸۳۵۷

شماره کتابشناسی ملی: ۳۴۰۰۹۱۰

تقاطع بزرگراه شهید مدرس و خیابان شهید بهشتی، پلاک ۵۶

تلفن: ۸۸۵۰۵۴۰۲ - ۸۸۵۰۳۳۴۱

www.poiict.ir

همه حقوق محفوظ است

فهرست

۱۱.....	پیشگفتار
۱۵.....	مقدمه
۲۱.....	فصل اول: ماهیت الهیات و کلام اسلامی
۲۳.....	مبحث اول: تعریف علم کلام
۲۷.....	مبحث دوم: نسبت کلام و الهیات
۳۳.....	مبحث سوم: نسبت کلام با سایر علوم دینی پژوهی
۳۵.....	فصل دوم: الهیات جنسیتی
۳۹.....	مبحث اول: الهیات علوم انسانی و جنسیت
۳۹.....	الف) معرفی الهیات اجتماعی، الهیات سیاسی و الهیات فرهنگی
۳۹.....	۱. الهیات اجتماعی
۴۲.....	۲. الهیات سیاسی
۴۳.....	۳. الهیات فرهنگی
۴۷.....	ب) مسائل جنسیتی این سه حوزه الهیاتی
۴۷.....	۱. مسائل جنسیتی الهیات اجتماعی
۴۸.....	۱-۱. دیدگاه دین در رابطه با عدالت اجتماعی در حوزه جنسیت
۴۹.....	۱-۲. جنسیت، کنشگری اجتماعی و ساختارهای جدید اجتماعی
۵۲.....	۱-۳. احکام جنسیتی ناظر به مصالح اجتماعی
۵۵.....	۲. مسائل جنسیتی الهیات سیاسی
۵۶.....	۳. مسائل جنسیتی الهیات فرهنگی

- ۵۷..... مبحث دوم: الهیات جنسیتی به عنوان دانشی مدون
- ۵۸..... الف) الهیات فمینیستی
- ۶۱..... ۱. الهیات فمینیستی مسیحی
- ۶۲..... ۱-۱. ارزشمندی ذاتی، اخلاقی و غایی
- ۱-۲. ارزشمندی اجتماعی: اثبات امکان دستیابی زنان به مناصب اجتماعی
- ۶۷..... دینی
- ۶۹..... ۱-۳. نشان دادن تحریفات در متون مقدس
- ۷۱..... ۲. الهیات فمینیستی یهودی
- ۷۳..... ۲-۱. ارزشمندی ذاتی، اخلاقی و غایی
- ۷۷..... ۲-۲. ارزشمندی اجتماعی
- ۷۹..... ۲-۳. حل شبهات مربوط به حوزه احکام فرعی
- ۸۱..... ب) الهیات جنسیتی اسلامی
- ۸۷..... ۱. ارزشمندی ذاتی
- ۸۸..... ۲. ارزشمندی اجتماعی
- ۹۴..... ۳. ارزشمندی اجتماعی
- ۹۵..... ۴. فلسفه احکام ناظر به جنسیت
- ۹۵..... ۴-۱. حجاب و عفاف
- ۱۰۱..... ۴-۲. طلاق
- ۱۰۳..... ۴-۳. حضانت
- ۱۰۵..... ۴-۴. قوامیت
- ۱۰۶..... ۴-۵. تمکین و نشوز
- ۱۰۸..... ۴-۶. ازدواج موقت
- ۱۱۱..... ۴-۷. تعدد زوجات
- ۱۱۳..... ۵. متون مقدس، دانش‌های زبانی و جنسیت
- ۱۱۴..... ۵-۱. متون مقدس و دانش‌های زبانی
- ۱۲۰..... ۵-۲. مسائل جنسیتی هرمنوتیک متون مقدس
- ۱۲۰..... ۵-۲-۱. هرمنوتیک فلسفی
- ۱۲۲..... ۵-۲-۲. هرمنوتیک عام
- ۱۲۳..... ۵-۲-۳. هرمنوتیک خاص

خاتمه و نتیجه ۱۲۷

منابع ۱۲۹

الف) کتب فارسی ۱۲۹

ب) کتب عربی ۱۳۳

ج) مقالات فارسی ۱۳۴

د) منابع انگلیسی ۱۳۸

نمایه اعلی ۱۴۱

نمایه اصطلاحات ۱۴۵

www.ketab.ir

پیشگفتار

در پرتو پیروزی انقلاب شکوهمند اسلامی ایران، بار دیگر دین و معرفت دینی به ویژه تعالیم متعالی اسلامی، به عنوان فکر و فرهنگ مرفعی و نجات بخش آدمی، در عرصه حیات انسان معاصر ظاهر شد. تجدید حیات تعالیم و حیانی و ارزش های اسلامی از سویی بسبب بیداری و خودباوری ملت های مسلمان و احیای روح ستم ستیزی در آنان و از دیگر سو، باعث نمایان تر شدن سست پایگی مسلک ها و مکاتب بشری و نظام های مبتنی بر آنها گشت.

بایستگی تحقیقات دقیق و منسجم، نظریه پروری و سوآوری، برامون زیر ساخت های اندیشه دینی و نظامات اجتماعی مبتنی بر آن و مدیریت پرداخت علمی و روزآمد به حوادث واقعه فکری، به فراخور شرایط کنونی و درخور این رستخیز عظیم و نیز لزوم آسیب شناسی در حوزه فرهنگ ملی و باورداشت های رایج دینی به منظور عرضه صحیح و دفاع معقول از اندیشه دینی و زدودن پیرایه های موهوم و موهون از ساحت قدسی دین و تبیین و عرضه صحیح و دفاع معقول از اندیشه دینی و صیانت از هویت فرهنگی و سلامت فکری اقشار تحصیل کرده و نسل جوان کشور، تأسیس نهاد علمی —

پژوهشی و آموزشی، دانشگاهی و حوزوی محض و کارآمدی را فرض می‌نمود.

بر این اساس «پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی» به عنوان یک نهاد علمی فکری حسب الامر و بر اساس نظر رهبر فرهیخته انقلاب اسلامی آیت‌الله العظمی خامنه‌ای (مدظله‌العالی) و با تلاش فراوان حضرت آیت‌الله العظمی آکبر رشاد در سال ۱۳۷۳ تأسیس شد.

این پژوهشگاه دارای شخصیتی حقوقی، مستقل و در حکم نهاد عمومی و غیردولتی غیرانتفاعی است که در قالب چهار پژوهشکده حکمت و دین‌پژوهی، علوم‌های اسلامی، فرهنگ و مطالعات اجتماعی و دانشنامه‌نگاری دینی و همچنین مرکز پژوهش‌های جوان فعالیت می‌کند.

یکی از مراکز وابسته به پژوهشگاه، مرکز مطالعات بینارشته‌ای است. این مرکز نهادی علمی است که در راستای فراهم آوردن زیرساخت‌های تولید علوم انسانی اسلامی و طراحی «نویسنده ایرانی پیشرفت به ویژه از طریق تربیت نیروی علمی متخصص متعدد و نظریه‌پرداز در چهارچوب نقشه جامع علمی کشور بر اساس اساسنامه مصرّب، فعالیت می‌کند. این مرکز با تشکیل گروه‌های مطالعات بینارشته‌ای جهت پیوند زدن میان فرهنگ‌سازی و بهره‌برداری از مطالعات انجام‌شده در گروه‌های پژوهشگاه فعالیت می‌کند. یکی از این گروه‌ها، گروه «مطالعات زن و خانواده» است که این اثر پژوهشی در آن به ثمر نهشته است.

بر اساس این پژوهش، یکی از حوزه‌های تخصصی مورد نیاز، الهیات جنسیتی است که در آن، ضمن تبیین مقدمات بحث، یعنی بحث در ماهیت الهیات و تمایز آن با علوم مرتبط، تلاش‌هایی در مسیر تبیین گزاره‌های دینی در حوزه مباحث جنسیتی صورت می‌گیرد. با توجه به آنکه هویت علوم، متأخر و پسینی است، می‌توان مجموعه این تلاش‌ها را ضمن برجسته‌سازی اشتراکات و نظام‌مند نمودن، معنون به عنوان یک علم، با نام کلام یا الهیات جنسیتی نمود. البته مسلماً برای ایجاد وفاق علمی در این راستا، تحقیق حاضر خود را متکفل

نشان دادن ابعاد گوناگون و در عین حال مشترک (در ناحیه غایت و موضوع) این علم می‌داند. همچنین پیشنهاداتی به صورت مشخص در این رابطه مطرح می‌نماید؛ پیشنهاداتی که ناظر به اصلاح ایرادات شکلی و روشی، و نیز ایرادات محتوایی محصولات پراکنده و غیرمنسجم این دانش اسلامی است. در نهایت می‌توان گفت پیشنهاد محقق محترم، تولید دانشی مدون، تحت عنوان الهیات جنسیتی است. بر همین اساس نیز در اثر حاضر می‌کوشد سیمای کلان این دانش، صورت‌بندی و ترسیم گردد.

بر خرد فیض می‌دانیم از نویسنده محترم این اثر پژوهشی سرکارخانم زهرا امیرمجد و نیز نظارت اعضای محترم شورای علمی گروه «مطالعات زن و خانواده» به ویژه جناب آقای دکتر محمود حکمت‌نیا و جناب حجت‌الاسلام والمسلمین آقای دکتر حمید رضا شاکرین و حجت‌الاسلام والمسلمین آقای دکتر فرج‌الله هدایت‌نیا که در رسیدن این تحقیق ما را یاری داده‌اند، کمال تشکر و قدردانی خود را ابراز می‌ایم. از مدیر محترم مرکز و همچنین معاونت محترم پژوهشی پژوهشگاه و در تدوین این اثر مساعدت نمودند، کمال تشکر را داریم. از همه دست‌اندرکاران اجرایی مرکز و پژوهشگاه و همچنین سازمان انتشارات پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی که برای آماده‌سازی، چاپ و نشر این اثر تلاش کردند نیز تشکر می‌نماییم. امید است این اثر پژوهشی بتواند زمینه تولید دانشی اسلامی در عرصه جنسیت و خانواده را فراهم نماید.

گروه مطالعات زن و خانواده

■ مقدمه ■

تبیین مسئله، بیان اهمیت و ضرورت پرداختن به آن

در حوزه مطالعات دینی به ریح و در طول زمان، دانش‌های فراوانی شکل گرفته‌اند. فقه، اصول، اجتهاد، حدیث‌شناسی، تاریخ دین، و تفسیر بخشی از این دانش‌ها هستند. گرچه از ابتدای عصر نص، تفکیک موجود بین علوم دینی صورت نگرفته بود، اما به مرور زمان مایندی‌ها صورت پذیرفت. فریگی محتوایی، تکرر و تفاوت جدی موضوعات، تفاوت در روش، تفاوت در اصول موضوعه و نحوه به‌کارگیری اصول متعارفه، از جمله عوامل تفکیک میان علوم مربوط به حوزه دین و دین‌پژوهی است.

روشن است که در به‌کارگیری عنوان علم یا دانش برای این دسته از علوم، معنای خاصی از علم یا دانش مد نظر است. علم در اینجا به معنای مجموعه مسائلی است که حول یک موضوع خاص بحث می‌کند. درصدد اثبات معمولاتی برای موضوعات آن علم است. این در حالی است که دانش عام، گاه در ترجمه Science، به معنای شیوه کسب معلومات از جهان مادی، یا همان علم تجربی به کار می‌رود؛ که در این حالت، از Knowledge به معنای معرفت^۱ و informations به معنای اطلاعات تمایز می‌یابد. البته در زبان

۱. معرفت‌ها، شیوه‌های سازمان‌یافته و مستمر اندیشیدن و عمل کردن هستند که ما را قادر می‌سازند به سمت ایزه‌های جهان‌مان (اشخاص، چیزها و رخدادها) حرکت کنیم و آنها را

فارسی، معمولاً این تمیز و ملاحظه وجود ندارد و واژه علم برای هر سه حوزه علوم تجربی، معرفت و مجموعه اطلاعات به کار می‌رود.

اما، در حوزه مطالعات مربوط به دین، واژه علم و معادل فارسی آن، دانش، در همان معنای مورد اشاره، یعنی بحث پیرامون موضوعی خاص، با روش و پیش‌فرض‌هایی خاص، به کار می‌رود. این برداشت را هم با مراجعه به تفصیل، به علوم اسلامی می‌توان به دست آورد و هم با مراجعه به بحث‌های فلسفه علمی در حکمت اسلامی.

حکماء اسلامی، پس از آنکه در مباحث مربوط به وجودشناختی علم، معرفت را از ادراک می‌دانند، در مباحث مفهوم‌شناختی علم، با تقسیم آن به حضوری و حلی، مرز بین ادراک و علم را تمیز می‌بخشند.^۲ در همین جا معلوم می‌شود که علم مجموعه تنظیم‌شده و روشن‌مند گردآوری و استخراج گزاره‌ها، حول موضوعی خاص است.

علوم دینی، به جهت بهر اندی از اغراض و منابع واحد یا بسیار نزدیک، در تقسیم‌بندهای کلان علم، غالباً یک قسم قرار می‌گیرند؛ مثلاً در تقسیم روش علوم، به روش تجربی، عقلی، و اجتهادی، علوم دینی، در قسم علوم عقلی و اجتهادی قرار می‌گیرند. همچنین در تقسیم علوم به لحاظ غایت و هدف، دست‌کم در سطح هدف نهایی (اگر نگوییم در هر سه سطح هدف قریب، واسطه و نهایی)، علوم دینی در یک سطح قرار می‌گیرند. البته مسلماً جهات دیگر تمایز علوم، یعنی تمایز به لحاظ وسیع و نیز تمایز در مبانی و اصول موضوعه، و همچنین تمایز در روش، به‌ویژه خردتر و جزئی‌تر،^۳ در علوم دینی تمیزبخش و تقسیم‌کننده‌اند.

به عنوان چیزی ببینیم (ای. دی. مک کارتی؛ معرفت به مثابه فرهنگ: جامعه‌شناسی معرفت جدید؛ ص ۵۶).

۲. محمدتقی فعالی؛ درآمدی بر معرفت‌شناسی دینی و معاصر؛ ص ۸۷.

۳. این بحث، ذیل روش‌شناسی علم (متدولوژی) می‌آید که از مسائل فلسفه علم است. در روش‌شناسی، شیوه تحقیق آن علم و روش گزینش داده‌ها و مشروعیت‌بخشی به آنها بررسی می‌گردد.

یکی از علوم دینی، که البته پیدایش آن به عصر نص و حضور معصومان مربوط است، علم کلام اسلامی است. علمای اسلامی، پس از تقسیم فقه، به معنای دانش استنباط آموزه‌های دینی، به فقه اکبر و اصغر، فقه اکبر را متصدی استنباط گزاره‌های اعتقادی دینی و تولید دو دانش بنیادی کلام و اخلاق، و فقه اصغر را متکفل استنباط آموزه‌های عملی، فروع و احکام دانسته‌اند. با تمام تفاوت‌هایی که میان علمای اسلامی در تعریف علم کلام وجود دارد، غالب آنها، به‌ویژه متمدنان، علم کلام را دانش نسبت به احوال مبدأ و معاد طبق قانون اسلام^۱ می‌دانند. البته، مسلماً به جهت بسیاری از تطورات و تحولات، علم کلام در این سطح باقی نمانده و موضوعات و مسائل دیگری را نیز تحت قلمرو خود قرار داده است.

در پژوهش‌های علمی، می‌شود ضمن تبیین دقیق‌تر علم کلام، تفاوت آن با سایر حوزه‌های دانش مشخص شود. ضمن این تدقیق، نشان داده می‌شود که علم کلام، یک معنای موسع و تحول‌یافته، نیازمند ایجاد بسیاری از حوزه‌ها و شاخه‌ها، تخصصی نظیر کلام سیاسی یا اجتماعی است.

یکی از این حوزه‌های تخصصی که نیاز به ایجاد آن، به جهات گوناگون، از جمله گسترش شبهات در این عرصه، احساس می‌شود، کلام جنسیتی است. این پژوهش، درصدد آن است ضمن تبیین مقدمات بحث یعنی بحث در ماهیت کلام و تمایز آن با علوم مرتبط، نشان دهد که تمام تلاش‌های صورت‌گرفته در مسیر تبیین گزاره‌های دینی در حوزه مباحث جنسیتی، در حقیقت و در معنای موسع مراد، کاری کلامی بوده است. بنابراین با توجه به آنکه هویت علوم، متأخر و پسینی است، می‌توان مجموعه این تلاش‌ها را، ضمن برجسته‌سازی اشتراکات و نظام‌مند نمودن، معنون به عنوان یک علم، با نام کلام یا الهیات جنسیتی نمود.

۴. علی‌اصغر حلی؛ تاریخ علم کلام در ایران و جهان اسلام؛ ص ۲۸-۲۹.

البته مسلماً برای ایجاد وفاق علمی در این راستا، تحقیق حاضر خود را متکفل نشان دادن ابعاد گوناگون و در عین حال مشترک (در ناحیه غایت و موضوع) این علم می‌داند. همچنین پیشنهادهای به صورت مشخص در این رابطه مطرح می‌نماید؛ پیشنهادهای که ناظر به اصلاح ایرادات شکلی و روشی، و نیز ایرادات محتوایی محصولات پراکنده و غیرمنسجم این دانش اسلامی است.

بنابراین می‌توان به طور خلاصه گفت که پیشنهاد ما تولید دانشی مدون، تحت عنوان الهیات جنسیتی^۵ است. بر همین اساس، در ادامه تلاش می‌گردد سیمای کلان این دانش، صورت‌بندی و ترسیم گردد.

پیشینه تحقیق

از آنجا که حاصل تحقیقات پژوهشگر در این مورد، صورت‌بندی و معرفی دانش اسلامی جدیدی است، لذا از حاضر دارای پیشینه پژوهشی نیست. البته همان‌طور که در متن پژوهش^۶ ملاحظه خواهد آمد، تمام تلاش‌های نظری اندیشمندان اسلامی در رابطه با پاسخ به سؤالات، مسائل و شبهات جنسیتی و نیز تولید محتوای نظری در این رابطه، در واقع تلاشی در همین مسیر بوده است. اما توضیح داده خواهد شد که این اقدامات از زمره اصلاحات روشی و محتوایی و تبدیل‌یافتن به دانشی دینی است. در شرح این تلاش می‌گردد زمینه‌های نظری لازم برای این اتفاق فراهم گشته، دانش مزبور معرفی شود.

روش تحقیق

در این پژوهش از روش کتابخانه‌ای و توصیفی - تحلیلی بهره گرفته می‌شود. پس از آنکه اطلاعات لازم از منابع و پژوهش‌ها به دست آمد، نسبت آنها با فرضیه محقق به دست آمد و پس از آن اقدام به طرح یافته اصلی پژوهش شد.

۵. در ادامه تبیین خواهد شد که چرا تعبیر الهیات در این مقام بر کلام ترجیح داده شد.